

مدرسهٔ شری

شماره ۴۰ پاییز ۹۴

No.40 Autumn 2015

۴۷-۶۰

زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۵/۱۴

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۱۱/۲۴

بازشناسی مفاهیم مسکن و سکونت بر اساس آموزه‌های اسلامی

احمد امین پور - استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

رامین مدنی - استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

حامد حیاتی* - دانشجوی دکتری تخصصی معماری اسلامی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

محمد علی دلداده - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم‌آباد، لرستان، ایران.

چکیده

Recognizing the implications of housing and residence based on Islamic teachings

Abstract:

Housing concept on the basis of Islamic teachings on this subject that will be discussed. Location represents a meaningful link between man and the environment given that the quest for identity (sense of place) arising been sent. Hence, the concept of residence Historically, the mind is preoccupied thinkers. This article aims at the structure of concepts of residence and housing from the perspective of scholars and from the perspective of Islamic teachings has been set. The authors have tried to use the teachings of Islam and the Islamic religious orientation in the field of housing. Islamic teachings housing architecture, criteria suggests that in a single building housing a municipal collection covers and the role of human habitation in the human body and describes building sets. The nature of the research, inductive and based on descriptive analytical method has been set. The authors of this paper is based on Islamic teachings of the prophet's hadith to 25 related to the construction of settlements and urban spaces have been paid. Using the content analysis method effective standards on housing and location-finding body and the meaning of it as (macro indicators) and their related comments as (micro-benchmarks) have proposed extraction. Criteria such as cleanliness, privacy, internal and external security, housing, neighborhood unity, rule, hierarchy, housing material and intellectual capacity, large area of housing, locating the Islamic community and interconnectedness with nature, as measures affecting the body and means housing in the words of the prophets. In the end, the results of psychological measures in this regard in three categories - social, physical and educational structural classified.

Key words: concept of living, housing, neighborhood ties, the teachings of Islam, the Prophet of Islam

مفهوم مسکن براساس آموزه‌های اسلامی موضوعی است که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد. سکونت، بیانگر برقراری پیوندی پر معنا بین انسان و محیط مفروض است که از تلاش برای هویت یافتن (به مکانی حس تعلق داشتن) ناشی گردیده است. از این رو، مفهوم سکونت همواره در طول تاریخ، ذهن اندیشمندان را به خود مشغول داشته است. این مقاله با هدف ساختارشناسی مفاهیم سکونت و مسکن از دیدگاه اندیشمندان و سپس از دیدگاه آموزه‌های اسلامی تنظیم گردیده و نگارنده‌گان تلاش نموده‌اند که با استفاده از آموزه‌های اسلامی به جهت گیری‌های دین اسلام در زمینه مفهوم مسکن دست یابند. آموزه‌های اسلامی درباره معماری مسکن، ضوابط و معیارهایی را مطرح می‌کند که مسکن را در حوزه تک بنا تا مجموعه شهری پوشش می‌دهد و نقش مسکن و انسان را در توده‌های انسانی و مجموعه‌های ساختمانی تشریح می‌نماید. ماهیت تحقیق، استقرایی و براساس روش تحلیلی- توصیفی تنظیم گردیده است. نگارنده‌گان در این مقاله براساس آموزه‌های اسلامی به ۲۵ حدیث از احادیث رسول خدا (ص) که مرتبط با ساخت سکونتگاه و فضاهای شهری هستند معطوف شده‌اند. سپس با استفاده از روش تحلیل محتوا معیارهای مؤثر بر کالبد و معنای مسکن و مکان یابی آن را به عنوان (کلان معیارها) و توضیحات وابسته آنها را به عنوان (خرد معیارها) استخراج و پیشنهاد نموده‌اند. معیارهایی چون طهارت، حریم، امنیت درونی و بیرونی مسکن، وحدت واحد همسایگی، قاعده لاضر، سلسله مراتب، ظرفیت مادی و معنوی مسکن، وسعت زیاد مسکن، مکان یابی در محله اسلامی و همپیوندی با طبیعت، به عنوان معیارهای مؤثر بر کالبد و معنای مسکن در کلام پیامبر (ص) هستند. در پایان نیز نتایج حاصل از رعایت این معیارها در قالب سه دسته کلی روانی- اجتماعی، ساختاری- کالبدی و آموزشی طبقه‌بندی شده است. **واژگان کلیدی:** مفهوم سکونت، مسکن، روابط همسایگی، آموزه‌های اسلامی، پیامبر اسلام (ص).

مقدمه

(طیب، ج ۱۳۷۸، ۱۰، ص ۴۸۹). بهترین الگو برای ما نه تنها در این میدان که در تمام زندگی، شخص پیامبر(ص) است (بابایی، ج ۱۳۸۲، ۳، ص ۶۰۱). آیه خطاب به جامعه اهل ایمان است که مسلمانان از سیره و روش رسول خدا (ص) پیروی و تاسی نمایند (حسینی همدانی، ج ۱۳، ۱۴۰۴، ۵۰. ق، ۷۵-۷۴). اندیشه و آموزه‌های اسلامی در باب شهر و مسکن دارای ویژگی‌های منحصر به خود است که حصول آنها می‌تواند سبب رسیدن به حیات طیبه^۱ و کمال مطلوب در فضاهای زیستی بشر و موقعیت توأم مالی و معنوی شهروندان گردد (ساربانقلی، ۱۳۹۰، ص ۴۸). لذا در این مقاله ضمن جستجو در گفتار رسول خدا (ص) برای دست یافتن به اندیشه‌های پویای قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر، بر شناخت و دسته بندی برخی از معیارهای مسکن مطلوب در جامعه اسلامی تاکید شده است.

ادبیات نظری

معنای لغوی مسکن

مسکن بر وزن مفعل، اسم مکان از ریشه عربی «سكن» به معنای آرامش و سکون می‌باشد که به معنای محل آرامش و سکون است و در اصطلاح به مکانی می‌گویند که انسان در آن زندگی می‌کند. واژه مسکن یعنی جایی که آدمی در آن سکنی می‌گزیند تا به سکینه دست یابد و این همان تعریف خانه است. در واقع مسکن، همان خانه می‌باشد و هر دو یک مکان را معرفی می‌نمایند (بمانیان، ۱۳۹۱، ص ۲۰). در «فرهنگ لغت نامه دهخدا» معنای لغوی مسکن به معناهایی چون: جای باش و خانه، منزل و بیت، سکونت و مقام، جای آرام معنا شده و در فرهنگ معین به معناهایی چون «تسکین، تسکین دهنده، آرام کننده، دارویی که موجب آرامش و تخفیف آلام روحی یا جسمی است» معنا شده است. در رابطه با واژه مسکن واژه‌هایی بسیاری وجود دارند که مترادف با آن به کار می‌روند. واژه‌هایی نظیر «بیت، منزل، کاشه، سرا و...» به جای مسکن مورد استفاده قرار می‌گیرند. ریشه یابی این کلمات نشان می‌دهد

درست شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

■ ۴۸ ■

اسلام آیین حق الهی است و آخرین و کامل ترین و بهترین دین در تامین سعادت بشری و جامع ترین دین در تامین مصالح دنیوی و اخروی انسان هاست. اسلام از ادبیان و مکاتبی است که در محیط شهری نصج یافته و نسبت به شهرنشینی نظری کاملاً مساعد و تشویق آموز دارد، از سوی دیگر نسبت به جمع و جماعت نیز التفاتی خاص دارد، بنابراین نمی‌تواند نسبت به موضوعات مختلف مرتبط با شهر و سکونتگاه بی تفاوت باشد (نقی زاده، ۱۳۹۰، ص ۲). اسلام از ابتدا تا به امروز یک دین شهری و مدنی به حساب می‌آید که به علت همین خصیصه خود، ساختار شهرها و سکونتگاه‌ها را باسازی و پیویسش کرد. اسلام دینی بود که در محیط حاصل از تقابل زیستی بین صحراء و شهر شکل گرفت و همین امر زایش آن را با تاریخی از شهرنشینی گره زده است (benet, ۱۹۶۳: ۱۵-۱۶). در این مقاله، ابتدا مفاهیم مرتبط با سکونت به بحث گذارده شده است. سپس در ادامه به ساختارشناسی این مفهوم از دید اندیشمندان معاصر، و دیدگاه اسلام پرداخته شده است و در نهایت برخی از ویژگی‌های مسکن مطلوب، با توجه به یافته‌های بیان شده است. به عبارتی دیگر این مقاله تلاش می‌نماید که با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، توصیه‌هایی که در آن محتوایی زیست مسلمانان و اصول معنایی و کالبدی مسکن مستتر است، را جستجو نماید.

خداآنده متعال یکی از اهداف بعثت انبیاء را زندگی و حیات در تمام ابعادش می‌شمارد (انفال، ۲۴). در قرآن کریم خداوند حضرت رسول اکرم (ص) را به عنوان الگوی جاودانه و (اسوه حسنہ) معرفی نموده است. با توجه به آیه (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) در باب حجت و دلیل گفته‌اند معصوم قولش، فعلش و تقریرش حجت و اسوه اقتداء و متابعت است. هم در عقائد حقه و اصول دین و هم در اخلاق و صفات حمیده و هم در افعال، متابعت و اقتداء به رسول الله (ص)، بر امت واجب و لازم است

۱. سوره نحل آیات ۹۵ تا ۱۰۰ ناظر به مفهوم حیات طیبه قرآنی است. ضمن آنکه واژه قرآنی حیوَةً طَبِيَّةً در آیه ۹۷ سوره نحل ذکر شده است.

جدول ۱. کلمات رایج مترادف با واژه «مسکن» در زبان فارسی با توجه به فرهنگ دهخدا؛ مأخذ نگارندگان.

بیت: محل بیتوته در شب.	جا: کلمه‌ای که مطلق مکان است	جای باش: سرا و منزل و مکان	جایگاه / جایگه: مکان استقرار.
سرای منزلگاه، بنای عالی و بارگاه.	دار: خانه، محل سکونت، مطلق درخت را گویند، شتر بسیار شیر دهنده.	دھکده: خانه واقع در ده. فروود آمد نگاه.	ربيع: سرا و اطراف خانه
کازه: خانه‌ای که به عنوان ساپیان از تخته سازند.	کاروان سرا	قروارگاه: جای استراحت و آرامش.	کار: خانه داخل زمین و خانه ساخته شده از چوب و نی
کاشه: خانه‌ای که بر کنار کشت و زراعت سازند.	کاشان: منزل زمستانی و محقر آشیانه مرغان.	کاشانه: خانه کوچک و کاشانه.	کاشانه: خانه کوچک و محقر آشیانه مرغان.
کهنه‌بار: به معنای منزل و بیت و بارگاه	کاط: کاشانه و خانه کوچک	کبس: خانه گلی ده و دھکده است.	کده: یا کت به معنای تخت، ده و دھکده است.
مَباءَه: جای باش، منزل و جای آرامش	مابد: جا و مکان و مسکن.	مان: به معنای سرا و مسکن و ماندن از ریشه آن است.	ماؤا: جایگاه جای بودن، جای سکونت و اقامت.
معان: جایگاه، جای باش و حیات	مَثْوا: جای آرام، قرارگاه و جای حیات	مَحَطَّ: موضع و منزل، جای فرود آمدن.	مسکن: جای سکونت، جای باش و بقاء
منقله: منزل و فروود آمد نگاه.	مقام: اقامت و قیام و جای ایستادن است.	منزل: اقامت مطلق جا، خوابیدن و آرامش.	مکان: معنی مطلق جا، موقع بودن چیزی.
موقع: جای، محل، مفهوم مطلق جا.	موقع: جای و جایگاه افتادن، جای واقع شدن چیزی		

اَهُلُ الدُّنْيَا فِي اَخِرَتِهِمْ سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سُكِّنَتْ (نهج البلاغه، فراز دوم، نامه ۲۷). آگاه باشید ای
بندگان خدا، پرهیزگاران از دنیای زودگذر به سلامت
گذشتند و آخرت جاودانه را گرفتند؛ با مردم دنیا
در آخرت آنها شرکت نکردند. پرهیزگاران در بهترین
وجه در خانه های دنیا سکونت کردند.

از نظر اسلام، انسان باید در شرایطی زندگی کند که
بتواند بهتر عبادت کند و خود را برای زندگی اخروی
آماده نماید؛ این گونه نیست که فرد پرهیزگار حتما
باید در جایی تنگ و تاریک و محروم از امکانات
زندگی کند. قرآن کریم آن لذتی را حرام کرده که
آرامش را از آدمی می گیرد و برای او بدیختی و
نگرانی به دنبال می آورد.

معنای لغوی برخی از این کلمات با یکدیگر تفاوت
دارد ولیکن استفاده آن ها در بین عامه مردم معمول
شده است. برای واضح تر شدن معنای این واژه ها
معنای این کلمات در لغت نامه دهخدا مورد بررسی
قرار می گیرد.

معنای اصطلاحی مسکن

مسکن از مهم ترین نعمت هایی است که تا آن
نباشد دیگر امکانات برای بشر گوارا نخواهد بود.
خانه، محیطی است که انسان می تواند از طریق آن
اصلی ترین نیازهای فردی و اجتماعی خود را برآورده
سازند. حضرت علی (علیه السلام) فرموده اند:
اعْلَمُوا عَبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُتَّقِينَ ذَهَبُوا بِعَاجِلِ الدُّنْيَا وَأَجْلٍ
الْآخِرَةِ فَشَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَا هُمْ وَلَمْ يُشَارِكُهُمْ

مسجد پیوندی معنوی برقرار می نماید (نقره کار، به نقل از: نصر، ۱۳۸۴).

۳- مسکن اسلامی تسهیل کننده عبادت
با توجه به جایگاه تفکر و عبادت در آموزه های اسلام، «لازم است تا مسکن، به عنوان وسیله انسان، را در وظیفه بندگی و انجام عبادت یاری نماید، پس باید در این مسیر مشکلی فراهم نکرده و با کیفیات ویژه فضایی (صوری و ساختاری) خود انسان را کمک کند تا این عبادات را در کامل ترین و روحانی ترین صورت خود انجام دهد» (علی آبادی، ۱۳۸۴، صص ۱۲-۱۰).

۴- خانه مرکز انس و حرم خانواده
خانه‌ی مسلمانان با حیاط داخلی محصورش و از چهار جانب و یا باغ محصورش که در آن چاهی یا چشم‌های هست، باید مشابه این جهان باشد. خانه، حرم خانواده است و قلمرو حکمرانی زن که مرد در آن قلمرو، میهمانی بیش نیست. خانه اسلامی، به روی دنیا خارج کاملاً بسته است؛ و بدین گونه زندگی خانوادگی از حیات مشترک جدا و سوا گشته و فقط بالای آن به سوی آسمان باز است که آسمان از آن طریق، در پایین، در چشم‌های آب حیاط انعکاس می‌یابد (بورکهارت، ۱۳۷۶، ص ۱۸۹).

۵- خانه تصویری از جهان و هستی
خانه نمادی از خود (انسان) و تجلی گاه سنه فرهنگی آن جامعه تلقی می شود. خانه بر مبنای تصوری که انسان از جهان و هستی دارد، طراحی و ساخته می شود. اگر انسان تصور یک نظام متعالی مبتنی بر آرامش را از جهان در نظر داشته باشد، محل سکونت او، بازتابی از این اندیشه خواهد بود. انسان آرام و با طمأنینه، با طراحی و ساخت خانه سر پناهی برای آرامش دل خود پیدید می آورد و در آن سکنی می گزیند (پورمند و ریخته گران، ۱۳۸۵، ص ۴۹).

بررسی مفهوم سکونت از دیدگاه اندیشمندان
مفهوم مسکن و سکونت همواره مدنظر اندیشمندان مختلف قرار داشته است. به طور کلی؛ آبادی،

أَيْهَا النَّاسُ إِنَّمَا الَّذِي يَأْمُرُ مَحَاجِزٍ وَالْآخِرَةُ دَارُ قَرَارٍ
فَخُذُوا مِنْ مَمْرُكْمٍ لِمَقِرُكْمٍ (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۳)؛ دنیا خانه عبور است، باید برای خانه دائمی وسیله و امکانات برداشت و از جای ناپایدار برای مکان جاویدان استفاده کرد.

با توجه به نیاز انسان به کسب آرامش درونی و امنیت اجتماعی، قرآن کریم مواردی چون همسر، شب، خواب و در مراحل بالاتر، ایمان و تقوای الهی را موجب آرامش دانسته (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۴، صص ۲۱۵-۲۳۶)، که بعضی از آنچه باعث آرامش انسان می شود در خانه وجود دارد (سوره مبارکه نحل آیه ۸۰) و بعضی دیگر وابسته به شرایط زمان و مکان بستر آنها در خانه شکل می-پذیرد.

مفهوم سکینه در خانه

با توجه به اهمیت وجود آرامش در خانه، پژوهشگران از زوایای متنوعی به آن پرداخته اند که در ذیل به برخی از آنها اشاره می نمائیم:

۱- خانه و نظام صلح و آرامش

اسلام دارای نظامی است که، خودسازی و صلح و آرامش درونی انسان با خود را، پایه و اساس سلامت و امنیت اجتماعی می داند. اهمیت این نظام که از خانه شکل می گیرد، در این است که هم پرورش استعدادهای کودک، در جهت تعالی او و جامعه در گرو تربیت صحیح اش توسط والدین بوده و هم، تکامل روحی اش در گرو احسان به دیگران و به خصوص به والدین قرار داده شده، زیرا پس از عبادت پروردگار اولین توصیه به این احسان می باشد (آصفی، ۱۳۸۵، صص ۹۰-۹۲).

۲- پیوند معنوی میان مسجد و خانه

در قلمرو معماری، خانه سنتی به نوعی گسترش و امتداد مسجد تلقی می شود به این معنی که سادگی و طهارت مسجد را استمرار می بخشد. فرشهایی که انسان با کفش بر آنها پا نمی نهاد، پاکی آئینی شان که نماز و عبادت بر روی آنها را همچون فرشهای مسجد ممکن می سازد. «خلوت» اطلاقهای سنتی خالی از مبلمان و عناصر فراوان دیگر، میان خانه و

مدرس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

۵۱

زندگی می کنند توجه کند. به عنوان مثال مسکن سنتی همواره براساس عقاید مذهبی ساکنین آن خلق می شد و معمار مسلمان تا حد امکان به اصول، قواعد و روش‌های احداث خانه در آیات و احادیث توجه می نمود و لذا اثری که خلق می کرد بر مبنای آن الگوها شکل می گرفت و همواره روح دینی در مسکن سنتی جریان می یافت (اخوت، ۱۳۹۰، ص ۶۷).

در اندیشه‌ی راپاپورت میل به اسکان گزیدن از ویژگی‌های زیربنایی رفتار انسان است. به گفته او مسکن تنها یک ساختار نیست بلکه نهادی است که برای پاسخگویی به مجموعه‌ای پچیده از اهداف ایجاد می شود. هدف اصلی مسکن به وجود آوردن محیطی سازگار و منطبق بر روش زندگی انسان است. علاوه بر تأمین نیازهای فردی، مسکن باید قادر به برآورده ساختن نیازهای اجتماعی انسان نیز باشد (راپاپورت، ۱۳۸۲، ص ۶۴).

به گفته او خانه بیش از آنکه ساختاری کالبدی باشد نهادی است با عملکردی چند بعدی متاثر از اجتماع، فرهنگ، آئین مذهبی، اقتصاد و شرایط محیطی، و از آنجا که ساخت «خانه» خود امری فرهنگی است، شکل و سازمان آن نیز، متاثر از فرهنگی است که خانه محصول آن است. سنت محلی یا فرهنگی ارتباط مستقیمی با فرم‌های فیزیکی یک فرهنگ داشته و به عبارتی این دو لازم و ملزم یکدیگرند (راپاپورت، ۱۳۸۲، ص ۶۸).

راپاپورت معتقد است که از گذشته‌های بسیار دور، خانه برای انسان چیزی بیش از سرپناه بوده و جنبه‌های معنوی و مذهبی در همه‌ی مراحل ساخت خانه تا استقرار در آن و استفاده از آن کاملاً مشهود است. همچنین به اعتقاد او عامل فرهنگ و درک انسان‌ها از جهان که شامل اعتقادات مذهبی، ساختار اجتماعی قبیله و خانواده، روش زندگی و همچنین شیوه ارتباطات اجتماعی افراد می باشد، نقش مؤثری در مسکن و سازمان تقسیمات فضایی آن داشته است (براتی، ۱۳۸۲، ص ۲۵).

فضاهای شهری، فضاهای و نهادهای عمومی و خانه همراه یکدیگر، محیط کل یا محل سکونت (جایی که در آن سکونت به صورت طبیعی، مجتمع، عمومی و خصوصی شکل می گیرد) را به وجود می آورند. سکونت، بیانگر برقراری پیوندی پرمعنا بین انسان و محیطی مفروض است. در مبانی اسلامی و همچنین از نظر اندیشمندان دیگری چون، راپاپورت، هایدگر، گیفورد، شولتز و کوپر درباره این مفهوم نظراتی ارائه شده است. در ادامه این نظرات و عقاید، بررسی و تفاوت‌های آن‌ها با یکدیگر بیان می گردد.

مفهوم و ساختار کلی سکونت از منظر آموزه‌های اسلام و دیگر اندیشمندان

مسکن مسلمان براساس نیازهایش دارای دو بعد است: یک بعد او به سمت نیازهای معنوی و بعد دیگر او به سمت نیازهای مادی حرکت می کند. مسکن اسلامی نیز فراتر از یک واقعیت عینی می باشد و با فطرت آدمی ارتباط دارد و پاسخگوی نیازهای اساسی مادی و معنوی است. به عبارت دیگر اصل، رسیدن به کمال مطلوب الهی است که در نهاد انسان‌ها فطرتا وجود دارد، معمار و سازنده بنا در ساخت مسکن هدفی جز پرستش نداشته و این اشاره‌ای به آن که معمار مسلمان ساخت را امری آئینی می داند (سوره بقره، آیه ۲۷). در حقیقت اگر هدف از ساخت مسکن ارتقاء و کمال انسانی به سمت خدا باشد خدا نیز در این امر او را رهبری می کند (سوره حج، آیه ۲۶). خانه فارغ از ظواهر و پیرایه‌های آن، خواه کاخ باشد خواه کوخ، نعمتی الهی است که انسان را می‌بایست به ذکر الهی سوق دهد (اعراف، آیه ۷۴). خانه خود وسیله بوده و هدف محسوب نمی شود. اگر مسکن باعث دوری از یاد خدا و جایگاه انسانی باشد از ارزشی برخوردار نیست (توبه، آیه ۲۴ و سوره قصص، آیه ۵۸). در حقیقت معمار مسلمان با بهره گیری از هویت دینی و اعتقادی که محدود به زمان و مکان خاص نیست، فضایی را خلق می کند که بازتاب اندیشه‌های خویش باشد و به نیازهای درونی افرادی که در آنجا

و سه فرهنگ مختلف مشاهده گردید که میزان تقسیم‌بندی فضای داخلی خانه بستگی به میزان پیچیدگی اجتماعی- سیاسی در آن فرهنگ دارد. به گفته گیفورود: «کاشانه (خانه) مهمترین مکان در زندگی ماست. عumo لا کاشانه (خانه) مهمترین پناهگاه از تنشهای مرتبط با کار، مدرسه یا زندگی روزمره است. شش مشخصه کاشانه عبارتند از: «پناهگاه، نظم، هویت، همبستگی و معنویت، محافظت از گرما و مناسب بودن فیزیکی. امکان دارد که مکانی برای سکونت داشت ولی در عین حال بدون کاشانه بود. یک فرد بی خانمان احتمالاً طی مراحلی بی کاشانه می‌شود. در مرحله‌ی اول، حمایت خانواده از بین می‌رود و سپس دوستانش را از دست می‌دهد» (گیفورود، ۱۳۷۷، صص ۷۲-۷۵).

شولتز معتقد است:

«خانه یکی از عینی‌ترین مراکز در دنیای شخصی بشر است. خانه به صورت مرکزیتی برای وجود بشر در می‌آید. یعنی محلی که کودک در آنجا یاد می‌گیرد و وجود خود را در دنیا می‌یابد و یعنی مکانی که بشر از آنجا راه می‌افتد و باز به آنجا باز می‌گردد» (شولتز، ۱۳۵۳، ص ۵۳).

شولتز در کتاب «معماری: معنا و مکان» بیان می‌کند:

«محیط تنها در صورتی به محیط اجتماعی با معنایی مبدل می‌شود که امکاناتی غنی در تعیین هویت به ما ارزانی دارد. این وظیفه معمار است که به فضاهای فرمی بدهد که با آن، آن‌ها محتوای لازم را دارا شوند برای نمونه این معمار است که خانه را به گونه‌ای که امنیت و آرامش را فراهم آورد، طراحی می‌کند» (شولتز، ۱۳۸۲، ص ۵۳).

کوپر خانه را همچون نمادی از خود می‌داند. به اعتقاد او خانه بازتابی است از اینکه انسان خود را چگونه می‌بیند. به اعتقاد او خانه دو جزء بسیار متفاوت دارد. فضاهای داخلی که متشکل از فضای محصور درونی و خصوصی است و صورت خارجی که فضای باز و بیرونی و عمومی را در بر می‌گیرد. در

در اندیشه‌ی هایدگر، «سکنی گزیدن به معنای در آرامش قرار گرفتن است. یعنی در حوزه‌ی آزادی در آرامش درون، هر چیز را در سرشتش حفظ می‌کند. ویژگی بنیادین سکنی گزیدن که سکونت را در کل گستره‌اش اشاعه می‌دهد، نگهداری و محافظت است» (هایدگر، ۹، ۱۳۸۱)، هایدگر به مترادف بودن مفاهیم سکونت و بودن اشاره می‌کند و تفکر در پدیده سکونت و مسکن را امری ضروری می‌داند و می‌گوید تنها زمانی سکونت تحقق خواهد یافت که ساختن و تفکر کنار هم قرار گیرند و بخشی از سکونت شوند (هایدگر، ۱۳۸۱، ص ۲۴). او مقیم بودن و حضور داشتن در جایی را متفاوت از سکونت داشتن در آن دانسته و تاکید می‌کند که در هر مسکنی، سکونت گزیدن روی نمی‌دهد. بنابراین سکونت، کیفیتی است که انسان تنها از طریق ساختن به آن دست می‌یابد ولی نه هر ساختنی و نه هر حضوری. او بر همین اساس از دو گونه حضور در فضا یاد می‌کند: اقامت و سکونت. هر دوی این‌ها گرچه نوعی جای گرفتن در فضا هستند ولی هایدگر معتقد است که تفاوتی بنیادین بین آن‌ها وجود دارد. اقامت، زمانی اتفاق می‌افتد که انسان در فضاهای دیگری چون محل کار قرار دارد. خود او از مثال راننده کامیون در بزرگراه و یا سرمهندس در نیروگاه استفاده می‌کند. با این حال او مفهوم سکونت را به عنوان مفهومی عام برای هر نوع فضای مسکونی به کار نمی‌برد بلکه، نوع و کیفیت خاصی از سکونت را مدنظر دارد. او اشاره می‌کند که در این کمبود مسکن امروزی، برای خیلی‌ها داشتن یک فضای مسکونی آرامش‌بخش است، از نظر او ذات سکونت اینست، زندگی بر روی زمین و زیر آسمان، حفاظت از آن‌ها و دریافت رازشان و نه بهره‌کشی از آن‌ها با استفاده از تکنولوژی، یعنی امری که امروزه

دارد اتفاق می‌افتد (هایدگر، ۱۳۸۱، ص ۱۵). از دیدگاه گیفورود خانه‌ها منطبق بر فرهنگ‌ها بوده و انتظام فضائی آن‌ها، نشان دهنده روابط اجتماعی افراد ساکنش می‌باشد. در بررسی فرم خانه در هفتاد

جدول ۲. مقایسه بین آرا و عقاید اندیشمندان در مورد سکونت و مفهوم آن؛ مأخذ: نگارندگان.

واژگان کلیدی	مفاهیم بررسی شده	توضیحات
مسکن	اسم مکان بر وزن مفعول از ریشه «سکن»	به معنا و محل آرامش و سکون است.
سکونت	واژه های مرتبط	خانه، کاشانه، بیت، منزل، سرا، دار، مأوا.
سکونتگاه	سکونت	سکونت، بیانگر برقراری پیوندی پرمغنا بین انسان و محیطی مفروض (تمام فعالیتهای فردی، زیستی، اجتماعی و...) است.
مفهوم سکونت در دیدگاه اندیشمندان	از منظر اسلام	فراهم نمودن تمام خدمات و تسهیلات ضروری برای زیست فردی و اجتماعی از قبیل فرهنگ، آموزش، درمان و ... در یک مکان.
راپورت		مسکن اسلامی خود وسیله بوده، جهت رسیدن به کمال، و هدف محسوب نمی شود.
هایدگر		مسکن تنها یک ساختار نیست بلکه نهادی است که برای پاسخگویی به مجموعه ای پچیده از اهداف ایجاد می شود. و ساخت آن خود امری فرهنگی است، شکل و سازمان آن نیز، متأثر از فرهنگی است که خانه محصول آن است.
گیفورد		سکنی گزیدن به معنای در آرامش قرار گرفتن است. یعنی در حوزه ای آزادی در آرامش درون، هر چیز را در سرشتش حفظ می کند. ویژگی بنیادین سکنی گزیدن که سکونت را در کل گستره اش اشاعه می دهد، نگهداری و محافظت است.
شولتز		خانه ها منطبق بر فرهنگ ها بوده و انتظام فضای آن ها، نشان دهنده روابط اجتماعی افراد ساکنش می باشد. در بررسی فرم خانه در هفتاد و سه فرهنگ مختلف مشاهده گردید که میزان تقسیم بندی فضای داخلی خانه بستگی به میزان پیچیدگی اجتماعی - سیاسی در آن فرهنگ دارد.
کوپر		خانه یکی از عینی ترین مراکز در دنیای شخصی بشر است. خانه به صورت مرکزیتی برای وجود بشر در می آید. یعنی محلی که کودک در آنجا یاد می گیرد و وجود خود را در دنیا می یابد و یعنی مکانی که بشر از آنجا راه می افتد و باز به آنجا باز می گردد.
		خانه بازتابی است از اینکه انسان خود را چگونه می بیند. کوپر خانه را همچون نمادی از خود می داند.

جدول ۳. روایات و یافته های مرتبط با شهرسازی و معماری مسکن و سکونتگاه و مکان یابی آن در فضاهای شهری؛ مأخذ: نگارندگان.

شماره حدیث	روایات	یافته ها	تدوین معیارهای مؤثر بر کالبد و معنای مسکن و مکان یابی آن (کلان معیارها)
۲۷۶۹	کسی که به اندازه یک وجب از جماعت مسلمانان دور شود خداوند رسمان اسلام را از گردنش بیرون می آورد	وحدت و تمرکز با جامعه شهری و در جامعه بودن. امت واحده اسلامی همراه بودن با جماعت بودن.	مکان یابی مسکن در محله اسلامی.
۳۰۲۵	کسی که در بیان سکوت کند خشن می شود.	توجه به مکان یابی سکونتگاه در شهر و روابط شهری.	
۴۹۲	خدایا گناه مرا ببخش و خانه ام را وسیع گردان.	توسعه فضاهای مسکونی در شهر.	تمرز و وحدت در واحده های همسایگی در محله (تمرز معنایی و شکلی).
۱۲۸۹	سه چیز از نعمت های دنیاست. وسیله سواری که خوب راه بود، زن شایسته، خانه وسیع.	توسعه فضاهای مسکونی در شهر، حسن سلوک در حیطه خانواده و روابط همسایگی، توجه به ارتباطات شهری.	
۵۱۴	پروردگارا از همسایه بد در خانه ثابت به تو پناه می برم.	ملامت رفتار و روابط همسایگی بد.	بهره گیری از طبیعت و پیوند با آن
۹۷۳	شما را نسبت به همسایه سفارش می کنم.	رفتار نیک با همسایه و اهمیت فضاهای همسایگی.	
۱۲۹۸	همسایه خانه سزاوار به خانه همسایه است.	اهمیت حقوق همسایه (حق شفعه).	راحتی قاعده لاضر و لا ضرار
۲۳۳۸	بنده ای که همسایه اش از شرش در آمان نیست، داخل بهشت نمی شود.	حسن سلوک و بهبود رفتار مناسب اجتماعی در فضاهای شهری به خصوص در واحده های همسایگی.	
۱۳۲۳	جماعت مایه رحمت و تفرقه مایه عذاب است.	وحدت با جامعه شهری و در جامعه بودن. همراه بودن با جماعت و اهمیت زندگی اجتماعی	بهره گیری از طبیعت و پیوند با آن
۱۱۳۰	از زمین محافظت کنید زیرا مانند مادر شماست.	عمران و آبادانی زمین و مراقبت و محافظت بهینه آن در کلیه فعالیت های مربوط به امور معماری و شهرسازی.	
۳۱۶۰	نگاه کردن به سیره بینایی را زیاد می کند.	اهمیت فضای سبز در سکونتگاه و در منظر و سیمای شهری.	راعیت قاعده لاضر و لا ضرار
۱۷۶	شاخه درختی در راه عبور مردم که مردم را ازیت می کرد سپس مردی آن شاخه را دور کرد به همین دلیل وارد بهشت شد.	اجتناب از ضرر و زیان در فضاهای شهری و سکونتگاه. رفع موانع از مسیرهای عمومی.	
۱۸۰۹	بدترین جا برای نشستن، بازارها و در راه عبور و مرور مردم است.	اجتناب از سد معابر شهری و اذیت شهر وندان بوسیله ساخت سکونتگاه.	
۳۱۲۲	اذیت و آزار را از راه و مسیر مسلمانان صاف و هموار کن.	راعیت قاعده لاضر و لا ضرار در ساخت سکونتگاه و فضاهای شهری.	

میر شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

۵۵

مسکن باید فرصت احقيقاق نیازهای معنوی و مادی مسلمان را فراهم نماید.	اکرام مهمان در شهر. ترویج فرهنگ تکریم از همانان شهری و تهیه و تدبیر مکان اسکان آنها.	برای هرچیزی زکاتی وجود دارد و زکات خانه (ساختن و آماده کردن) اتفاق میهمان است.	۲۲۵۸
رعايت سلسله مراتب	اهمیت دادن به اصل سلسله مراتب و درجات ارزشی. سیالیت از فضای معنوی به فضای مادی بوسیله نظام ارزش گذاری و دسته بندی برای فضاهای شهری	دوست داشتنی ترین مکان های شهر نزد خدا مساجد و منفور ترین مکان شهر نزد خدا بازارها هستند.	۷۱
نقش پاکی و طهارت در مکان یابی مسکن	اهمیت طهارت مالی و عمران و آبادانی شهری از راه حلال. ساخت سکونتگاه در مکان طاهر و طیب.	از سنگ حرام در به کاربردن در ساختمان دوری کنید زیرا این کار باعث ویرانی ساختمان است.	۳۸
	سفراش به طهارت و پاکیزگی و اهمیت پاک کردن آلودگی از فضاهای زیستی و سکونتگاهی.	خداآنده جلیل و باشکوه گناهان قبلی و بعدی مردم را که شاخه تیغی را از مسیر راه مردم بردارد آمرزید.	۲۰۳۴
مفهوم امنیت در مکان یابی مسکن	ضرورت همسایه خوب و توجه به گزینش و دقت در روابط واحدهای همسایگی در فضاهای شهری جهت رسیدن به امنیت اجتماعی.	قبل از خرید خانه به دنبال همسایه خوب باشید.	۴۸۰
حفظ و رعايت حریم در مسکن و مکان یابی آن	فراهم نمودن بستر امنیت اجتماعی در سکونتگاه بوسیله اهمیت دادن به زندگی اجتماعی و همراهی با امت. ارتفاع و بهبود رفتار اجتماعی در فضاهای همسایگی.	برکت همراه جماعت است.	۲۱۸۰
	توجه به، وحدت با جامعه شهری در مکان یابی سکونتگاه جهت رسیدن به امنیت اجتماعی.	بنده ای که همسایه اش از شرش در امان نیست، داخل بھشت نمی شود.	۲۳۳۸
	میزان وسعت حریم همسایگی در فضاهای شهری. توجه به حریم خصوصی همسایگان در مکان یابی سکونتگاه.	کسی که به اندازه یک وحدت از جماعت مسلمانان دور شود خداوند رسیمان اسلام را از گردش بیرون می آورد.	۲۷۶۹
	احترام به حقوق شهروندی و توجه به حریم و ارتفاع مناسب ساختمان های شهری در فضاهای شهری و همساز با اقیانم. حقوق شرعی همسایه، عیادت، تشییع، قرض دادن، تبریک، تسلیت، عدم تقاضا، رعایت قاعده لاضرر و لاضرار در فضاهای شهری / اهمیت باد در مکان یابی سکونتگاه و فضاهای شهری.	مقدار همسایه بودن تا چهل خانه است.	۱۳۵۰
		حق همسایه آن است که اگر بیمار شود او را عبادت کنی و اگر بمیرد او را تشییع نمایی و اگر از تو پولی قرض خواست به او قرض بدھی و اگر اتفاق خوبی برای او رخ داد به او تبریک بگویی و اگر اتفاق بدی افتاد به او تسلیت بگویی، و خانه خود را بالاتر از خانه او نسازی نا باد بر آن ها مسدود شود.	۲۲۷۲

جدول ۴. تحلیل اصول و معیارهای مسکن مطلوب براساس آموزه‌های اسلامی؛ مأخذ: نگارندگان.

معیارهای ده گانه مؤثر بر کالبد و معنای مسکن و مکان‌یابی آن (کلان معیارها)	توضیحات معیارهای سکونتگاه مطلوب (خرد معیارها)
تمرکز و وحدت در توده مسکن و واحدهای همسایگی	- بافت فشرده و متراکم (تجمیع سکونتگاه و کاربر). - کاربرد الگوهای درونگرا (ایجاد مرکزیت و وحدت در مسکن بوسیله حیاط مرکزی). - وحدت کارکردی در کالبد مسکن. - بافت و شکل متمرکز. - هارمونی و وحدت بدنی‌ها و ناماها با هندسه فضاهای حرکتی. - جهت‌گیری مشترک کالبدی. - تمرکز معنایی و شکلی (عدم ایجاد پراکندگی گونه‌ها). - خلق هندسه زیبا که تداعی سیر از کثافت و تنوع را به مرکزیت و وحدت تداوم می‌بخشد.
بهره‌گیری از طبیعت و پیوند با آن	- طراحی حوض آب در بنا. - طراحی فضاهای بدنی‌های سبز در بنا. - بهره‌گیری از نور طبیعی بوسیله رواق‌ها، بازشوها، مشبکها و .. - جهت‌گیری مناسب معابر و روزن‌ها برای بهره‌مندی از باد معتدل. - سودمندی از نور مناسب طبیعی جهت نمادپردازی برای هدایت کننده و زینت بخش فضاهای راهنمایی. - تنوع در بافت.
قاعده لاضرر و لاضرار	- پرهیز از اشراف متقابل سکونتگاه‌ها با ایجاد سلسله مراتب و .. - پرهیز از هر گونه تجمل و خودنمایی و اسراف در نمای مسکن. - اجتناب از اذیت و مزاحمت‌های همچواری واحدهای همسایگی و فضاهای حرکتی. - مخفی بودن دستشویی و فاضلاب و ...
مکان انتخاب شده مسکن باید فرصت احقيق نیازهای معنوی و مادی را فراهم نماید	- طراحی فضاهای مناسب و زیبا برای عبادت و تکریم مهمان. - حسن همچواری. - تعلق مکانی. - ظرفیت عبادی سکونتگاه.
سلسله مراتب	- عرصه بندی فضاهای داخلی و تفکیک آنها از فضاهای خارجی. - انتظام فضایی دین مدار و شریعت محور بوسیله سلسله مراتب. - محوریندی و ارزش‌گذاری فضاهای بوسیله سلسله مراتب.
پاکی و طهارت	- اجتناب از آلودگی هابا تنظیم ارتفاع و جهت معابر. - حضور آب در بنا به عنوان مظهر پاکی. - مخفی بودن سرویس‌ها و فاضلاب و آبریزگاه‌ها و ...
حریم	- رعایت حریم بوسیله درون‌گرایی و سلسله مراتب و عرصه بندی فضاهای داخلی و خارجی و سازماندهی منطقی آن‌ها.
امنیت	- عدم اختلاط فضاهای عمومی - خصوصی. - حریم کالبدی معنایی. - فراهم نمودن آرامش و امنیت (فرهنگی- اجتماعی- سیاسی و ..) با مکان‌یابی مسکن در اماکن اسلامی.

جدول ۵. نتایج حاصل از بکارگیری معیارهای مؤثر در معنا و کالبد مسکن براساس احادیث پیامبر(ص).

نتایج (وانی- اجتماعی) بر ساکنین	• تقویت و ارتقاء سطح آداب جمعی و آئین همسایگی و عدم تمایل به فرد گرایی. • حفظ حرمت خانواده. • روابط بالا با همسایه و عدم گسیختگی روابط اجتماعی. • افزایش سلامت روحی و کاهش میزان افسردگی. • افزایش مسؤولیت پذیری اجتماعی. • مدیریت اخلاق مدار و جامعه اخلاق محور. • قانون گرایی و محوریت قوانین عقل و شرع.
نتایج ساختاری-کالبدی بر هامنه شهری	• جلوگیری از بی مرکزی و واگرایی بافت شهری. • نمود مشخص از کلیت شهر و سکونتگاه (ارتقاء و بهبود شناخت از کل شهر). • تقویت صفت خوانایی در شهر، محله و سکونتگاه. • توسعه شهر بر مبنای عدالت (گرایش به عدالت و عدالت خواهی در طرح های توسعه شهری).
نتایج آموزشی بر هامنه دانشگاهی	• ارتقاء سطح تعلیم آموزه های اسلامی برای بکارگیری در سطوح شهری. • تقویت رشته های معماری و شهرسازی اسلامی در دانشگاه ها. • بگارگیری این اصول باعث می شود که درک صحیحی از کاربرد و کارکرد مفاهیم اسلامی در حیطه معماری و شهرسازی داشته باشیم.

مدرس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

■ ۵۷ ■

با مطالعه و بررسی احادیث فوق از رسول خدا (ص) در کتاب نهج الفصاحه می توان براساس (جدول ۴) به ده معیار اساسی به عنوان معیارهای مؤثر بر کالبد و معنای مسکن و مکان یابی آن (کلان معیارها) به همراه معیارهای سکونتگاه مطلوب (خرد معیارها) اشاره نمود.

منابع و مأخذ

اخوت، هانیه (۱۳۹۰) بازناسی مؤلفه های هویتی مسکن سنتی بر اساس آیات قرآن و روایات. دو فصلنامه تخصصی پژوهش های میان رشته ای قرآن کریم، سال سوم، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۰، صص ۶۸-۸۶.

آصفی، محمد مهدی (۱۳۸۵) آرامش در آئینه وحی. مترجم علیرضا سروش و محمد حسین سرانجام، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، تهران و قم.

این رابطه می نویسد: «خانه ممکن است به دو صورت دیده شود: اولی تجلی آشکاری از خود که در این حالت پیام های روانی از خود به سوی نماد عینی خود جاری می شوند و دوم به صورت کشف و شهود ماهیت خود که در این حالت پیام ها از نماد عینی به جانب خود باز می گردند» (کوپر، ۱۳۷۹، ص ۵۹).

از مجموع نظرات فوق چنین استنباط می شود که چون فضای معماری فرهنگ پذیر بوده است و فرهنگ نیز بر معماری تأثیرگذار است لایه اول وحدت بخش معماری خانه ناشی از فرهنگ اسلامی به عنوان فرهنگ حاکم است.

نتیجه گیری و جمعبندی

در این مقاله به ۲۵ حدیث از رسول خدا (ص) در کتاب نهج الفصاحه که مرتبط با شهر و سکونتگاه می باشد، اشاره می شود.

- بابایی، احمدعلی (۱۳۸۲) برگزیده تفسیر نمونه، ج ۳، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۱) تبیین اصول طراحی مسکن از دیدگاه قران کریم. صندوق حمایت از پژوهشگران.
- بورکهات، تیتوس (۱۳۷۶) هنر مقدس، مبانی هنر اسلامی. ترجمه جلالی ستاری، انتشارات سروش، تهران.
- پورمند، حسن علی؛ ریخته‌گران، محمدرضا (۱۳۸۵) حقیقت مکان و فضای معماری. دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴.
- حسینی همدانی، سید محمدحسین (۱۴۰۴ق)، انوار درخشنان، ج ۱۳، کتابفروشی لطفی، تهران.
- حمید ماجدی، الهام منصوری، آذین حاجی احمدی (۱۳۹) بازتعريف فضای شهری (مطالعه موردی: محور ولیعصر حد فاصل میدان ولیعصر تا چهار راه ولیعصر)، نشریه مدیریت شهری، مرکز مطالعات و برنامه ریزی سازمان شهرداریها و دهیاریهای وزارت کشور، شماره ۲۷.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۷) لغت نامه. چاپ سروش، تهران.
- راپاپورت، ایموس (۱۳۸۲) خاستگاه‌های فرهنگ معماری. مترجم صدف آل رسول، افراد بانک، فصلنامه فرهنگستان هنر.
- ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۰) سطح‌بندی شهر در کلام پیامبر اسلام (ص)، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال اول، شماره سوم، ص ۴۷ تا ۵۵.
- شولتز، کریستیان نوربرک (۱۳۵۳) هستی، فضا و معماری. انتشارات کتاب فروشی تهران، تهران.
- شولتز، کریستیان نوربرک (۱۳۸۲) معماری، معنا و مکان. انتشارات کتاب فروشی تهران، تهران.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸) اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، انتشارات اسلام، تهران.
- علی‌آبادی، محمد (۱۳۸۴) خانه‌های دل؛ (بحثی در تبیین بعضی از اصول ساختاری از دیدگاه تفکر اسلامی). اسوه، شماره اول، تهران.
- قرآن کریم، (۱۳۸۷) مؤسسه الهادی، مرکز چاپ و نشر قرآن کریم.
- کوپر، کلیر (۱۳۷۹) خانه همچون نمادی از خود، کتاب مبانی فلسفی و روان‌شناسی ادارک فضا.
- رسول ربانی خوراسگانی، حمیدرضا وارثی، محسن اخوان مهدوی (۱۳۹۰) بررسی نقش و جایگاه سواد اطلاعاتی بر مشارکت الکترونیکی شهروندان در مدیریت شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، نشریه مدیریت شهری، مرکز مطالعات و برنامه ریزی سازمان شهرداریها و دهیاریهای وزارت کشور، شماره ۲۷.

ترجمه آرامش ارباب جلفایی، تهران: نشر خاک.
گیفورد، رابت (۱۳۷۷) روان‌شناسی محیط‌های
مسکونی. مترجم وحید قبادیان، معماری و فرهنگ،
شماره ۲۰.

منوری، مسعود، سحر طبییان، (۱۳۸۵) تعیین
عوامل زیست محیطی در مکان‌یابی شهرهای جدید
در ایران، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست،
سال هشتم، شماره سوم، (پیاپی ۳۰)، ص ۱ تا ۹.
نصر، سیدحسن (۱۳۸۴) مسلمان امروزی و دگرگونی
معماری محیط شهری اسلامی. فصلنامه آبادی،
شماره ۴۸.

نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۲) تأملاتی در مبادی شهر
اسلامی، فصلنامه کتاب ماه هنر، سال چهارم، شماره
صد و هفتاد و هشت، ص ۴ تا ۱۵.

نهج البلاغه، ترجمه دشتی، محمد. (۱۳۷۹) ناشر
مشهور، قم.

نهج الفصاحه، (۱۳۶۴) ترجمه و شرح عبدالرسول
پیمانی و محمد امین شریعتی، اصفهان، انتشارات
خاتم الانبیاء(ص).

هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۴) فرهنگ قرآن کلید
راهیابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم. انتشارات
دفتر تبلیغات اسلامی خوزه علمیه قم.

هايدگر، مارتین (۱۳۸۱) شعر، زبان و اندیشه‌ی
رهایی، (انسان شاعرانه سکنی می‌کند). مترجم،
عباس منوچهری، انتشارات مولی، تهران.

Bent, f (1963), the ideology of Islamic foundation, international journal of comparative sociology, no.4

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

۵۹

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۰ پاییز ۹۴
No.40 Autumn 2015

■ ۶۰ ■